

Bevaring av gamle Folldal verk

Av Per Hvamstad

Bergverk og gruvedrift har betydd svært mye for bosetting og næringslivsutvikling i Nord-Østerdalen. I dag er det kanskje ikke så lett å få øye på, men alle som drar gjennom Folldal vil når de passerer Verket forstå at her har det vært en omfattende gruvedrift. Slik var det i mange bygder, men i dag er det bare Folldal kommune som har gruvedrift igjen. Også her ligger gruve- ne utafør kommunen, men det er det samme tradisjonsrike verket som drives, om enn med skiftende eiere, og med klare signaler om at nå går det mot avvikling av gruvedrifta og avslutning på en omfattende gruveindustri, med svært store ringvirkninger.

Gruvedrifta i Nord-Østerdalen begynte for fullt på Kvikne med Kvikne Kobberverk i 1630-åra, altså før Røros. Kvikneverket fikk ringvirkninger i distriktet. Det var folk derifra som kom til Røros, da malmen der ble funnet. De hadde også undersøkelser på gang ellers i distriktet, f.eks. i Baugsberget, Alvdal. Kvikne Kobberverk var i drift til ca. 1790, gruvene rant fulle med vatn i 1789, og det var bare mindre drift seinere. I dag ser en lite eller ikke noen merker etter denne gruvedrifta på Kvikne, men en skal ikke gå langt bakover i historia før gruvedriftas betydning for utviklinga på Kvikne viser seg.

Slik er det også i Folldalen. Der starter drifta i 1748, malmen ble funnet av Ole Hanson Husum i 1745. Naturlig nok henvendte han seg til Rørosverket med funnet, men det var ingen interesse blant lederne, derfor knyttet han kontakt til Selsverket (ved Otta) og folk derfra var straks interesserte. Dette verket hette Fredriksgaves Verk, samme navnet fikk verket på Foll-

dal, fordi det var Selsverket som hadde fått privilegiene.

Verkets historie er innholdsrik. Et vedvarende problem har beliggenheten vært. Riktignok fantes det malm, men vegen til kysten, utskipping og markedet har alltid vært lang og problematisk. Det har bare i stuttere perioder vært smeltet malm i Folldalen. Den viktigste smelthytta låg i Alvdal, Lovise Hytte fra 1748, dit malmen måtte fraktes til Trondheim, beinveges over fjellet. Fra starten og i de fleste perioder utover ble det drevet stadig skjerpning, slik at malm kom det fra mange forskjellige gruver, flere av disse har holdt seg til det siste, men ikke med sammenhengende drift.

Folldal Verk ble i starten knyttet vestover, men kom stadig i kontakt med konkurrenten Røros Verk, ikke minst var det strid om tilgangen på ved og køl.

I 1826 kjøper Røros Verk Folldal Verk, men dreiv gruvene bare til 1848, derimot beholdt de Lovise Hytte til 1879.

Gruvedrifta ble tatt oppatt av Foldal Nye Interessentskap stiftet i 1852, der de fleste medeierne var lokale størrelser fra Østerdalen, den toneangivende var stortingsmann Morten Mortenson på Einabu i Folldal. Det gikk ikke lenger enn til 1878, da måtte drifta nedlegges. Lovise Hytte holdt det gående til 1887, da brant den. De siste åra hadde hytta smeltet malm fra Røros.

Til tross for ulike forsøk ble det ikke ny aktivitet i Folldalsgruvene før 1903, da dir. Worm H. Lund kjøpte rettighetene til Folldal Verks nedlagte gruver

og drifta overtas av et engelsk selskap The Folldal Copper and Sulphur Comp. Ltd.

Allerede i 1904 kommer drifta så smått i gang, og Folldal og Nord-Østerdalen opplever nå den største industrireise som har skjedd i distriktet. I løpet av noen år ble det bygd opp et moderne gruvesamfunn, med produksjonsanlegg, administrasjon og boliger. Til Folldal kom det gruvearbeidere fra alle deler av landet, også fra andre land. Det ble et nytt samfunn,

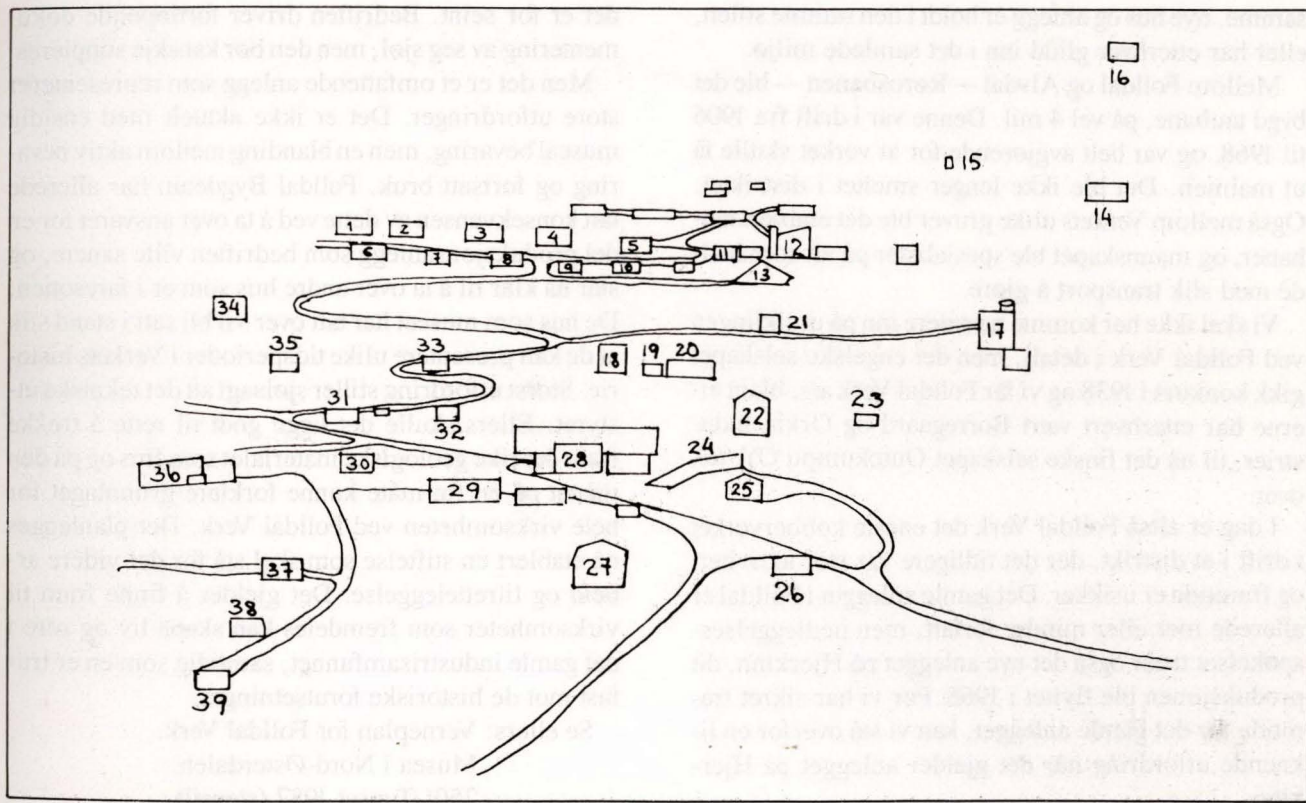
i stor kontrast både til det gamle gruvesamfunnet og det omliggende bondesamfunn. Det ble etablert et moderne industrisamfunn med gruvearbeideren som lønnsarbeider og forkjemper for sine politiske, økonomiske og kulturelle rettigheter. Arbeiderne ved Folldal Verk inntok en ledende rolle innen framveksten av arbeiderbevegelsen. For å kjempe gjennom sine krav, ble det gjennomført flere langvarige streiker, der arbeiderne ble hardt prøvd av den nokså steile le-

delsen ved Verket. Sentrum for arbeiderbevegelsen på Follidal var Folkets Hus som arbeiderne allerede i 1907 fikk satt opp. Folkets Hus var et sentrum for arbeiderbevegelsen helt fram til det nye samfunnshuset ble bygd i 1960-åra. Sine dager endte Folkets Hus som lager og ble revet i 1977, til tross for at det var et av de

eldste og best bevarte Folkets Hus i landet. Spesielt tragisk var det at huset måtte vike plassen for Samvirkeket.

Anlegget som ble påbegynt i 1904 har sjølsagt gjennomgått store forandringer, både på grunn av brann og ny gruveteknikk. Men hoveddrama er fremdeles den

Oversiktsbilde fra Foldal Verk, 1936

1-10. Verkets boligbrakker

11. Stigerkontor

12. Sjakttårnet nr. 175

13. Skeideranlegget

14. Kompressorhuset (gamle)

15. Transformator

16. Transformator og luftingsanlegg

17. Flotasjeanlegg

18. Skeiding og sjakttårn 390

19. Heishus 390

20. Kompressorhus

21. Plukkhuset

22. Knuseanlegg

23. Transformator

24. Taubanestasjon

25. Saga

26. Garasjer

27. Lageret «Kirkegården»

28. Verksted og smie

29. Lager

30. Det gamle folkebadet med badstu

31. Laboratorium for Verket

32. Slakterbutikk

33. Doktorkontoret

34. Direktørboligen

35. Kontorsjefboligen

36. Stallen

37. Verkets skole, barneskole, opprinnelig privatskole

38. Verkstedsformann - Verkets bolig

39. Lærerbolig for Folldal Verk.

Foto: Widerø Flyselskap A/S

samme, nye hus og anlegg er holdt i den samme stilen, eller har etterhver glidd inn i det samlede miljø.

Mellom Folldal og Alvdal — Rørosbanen — ble det bygd taubane, på vel 4 mil. Denne var i drift fra 1906 til 1968, og var helt avgjørende for at verket skulle få ut malmen. Det ble ikke lenger smeltet i distriktet. Også mellom Verkets ulike gruver ble det etablert taubaner, og mannskapet ble spesialister på alt som hadde med slik transport å gjøre.

Vi skal ikke her komme nærmere inn på utviklingen ved Folldal Verk i detalj, men det engelske selskapet gikk konkurs i 1938 og vi får Folldal Verk a/s, blant eierne har etterhvert vært Borregaard og Orkla Industrier, til nå det finske selskapet Outokumpu OY, tok over.

I dag er altså Folldal Verk det eneste kobberverket i drift i et distrikt, der det tidligere var stor aktivitet, og framtida er usikker. Det gamle anlegget i Folldal er allerede mer eller mindre forlatt, men nedleggelses-spøkelset truer også det nye anlegget på Hjerkin, dit produksjonen ble flyttet i 1968. Før vi har sikret framtida for det gamle anlegget, kan vi stå overfor en liknende utfordring når det gjelder anlegget på Hjerkin.

Folldal Verk har ei lang og betydningsfull historie. Det gjelder verket som bedrift, men det gjelder også arbeidsstokken, som i moderne industrisammenheng har markert seg i første rekke.

Det sier seg derfor sjøl at Folldal Verk også er viktig i kulturvernsammenheng, både innen kommunen og i større sammenheng. Det gjelder derfor å ta vare på mest mulig av anlegget, men også synliggjøre de ulike aktiviteter ved og på Verket for framtida, slik at alle de ulike sider ved virksomheten ved Folldal Verk kommer fram,.

Det er også viktig å bidra til at det moderne gruvearbeidet blir dokumentert — fotografert, filmet — før

det er for seint. Bedriften driver fortløpende dokumentering av seg sjøl, men den bør kanskje suppleres.

Men det er et omfattende anlegg som representerer store utfordringer. Det er ikke aktuelt med ensidig museal bevaring, men en blanding mellom aktiv bevaring og fortsatt bruk. Folldal Bygdetun har allerede tatt konsekvensen av dette ved å ta over ansvaret for en del produksjonsanlegg som bedriften ville sanere, og står nå klar til å ta over andre hus som er i faresonen. De hus som museet har tatt over vil bli satt i stand slik at de kan presentere ulike tidsperioder i Verkets historie. Størst utfordring stiller sjølsagt alt det tekniske utstyret. Ellers skulle det ligge godt til rette å trekke fram det rike geologiske materialet som fins og på den måten på en fin måte kunne forklare grunnlaget for hele virksomheten ved Folldal Verk. Det planlegges nå etablert en stiftelse som skal stå for det videre arbeid og tilretteleggelse. Det gjelder å finne fram til virksomheter som fremdeles kan skape liv og røre i det gamle industrisamfunnet, samtidig som en er trufast mot de historiske forutsetninger.

Se ellers: Verneplan for Folldal Verk.

Musea i Nord-Østerdalen,
2501 Tynset 1987 (stensil).